

УДК 340.12.01

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-10\(38\)-553-562](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-10(38)-553-562)

Загородня Алла Анатоліївна доктор педагогічних наук, професор, головний науковий співробітник відділу історії та філософії освіти, Інститут педагогіки Національної академії педагогічних наук України, вул. Січових Стрільців, 52Д, м. Київ, 04053, <https://orcid.org/0000-0003-2418-1670>

ПИТАННЯ АНТРОПОЛОГІЧНИХ СМИСЛІВ ОСВІТИ І ВИХОВАННЯ В СОЦІАЛЬНО- ФІЛОСОФСЬКОМУ ДИСКУРСІ УКРАЇНСЬКИХ МИТЦІВ: В. ВИННИЧЕНКО, М. ШЛЕМКЕВИЧ

Анотація. У статті проаналізовано соціально-антропологічні ідеї освіти та виховання особистості в соціально- філософському дискурсі українських митців, зокрема В. Винниченка та М. Шлемкевича.

Окреслено формування світоглядної позиції В. Винниченка та М. Шлемкевича як загалом та соціально-філософської позиції зокрема, на яку вплинули філософська антропологія, «філософія життя», екзистенціалізм, психоаналіз, синтез яких знайшов своє відображення у художньо-естетичній формі. Акцентовано увагу на низці філософських напрямів, за допомогою яких Винниченко та Шлемкевич зуміли цілісно підійти до аналізу проблем суспільства та світу.

Виявлено, що зараз утверджується нова нелінійна модель розвитку світу. Основні ознаки цієї моделі: нелінійність, багатоваріантність шляхів розвитку, непередбачуваність, стохастичність розвитку. В основі цієї парадигми науки – синергетика, яка вивчає закони розвитку відкритих систем, що самоорганізуються. До числа таких систем відносяться соціальні системи. Освіта, в свою чергу, належить до таких соціальних систем.

Встановлено, що на сучасному етапі реформування життя суспільства висунуто високі вимоги до системи освіти, існує нагальна потреба не тільки в ретельній фаховій підготовці молоді, але й у розширенні світогляду, сучасного професійного мислення, високої освіченості, індивідуального усвідомлення значення загальнолюдських цінностей. У процесі отримання освіти особистість знайомиться з тим, що принцип пріоритету загальнолюдських цінностей закладено в стратегію і тактику реформування системи освіти. Нова ієрархія цінностей, у якій загальнолюдське стоїть на першому місці, – методологічна ідея, закладена в національні закони, концепції, програми у сфері виховання й освіти.

Доведено, що людина – це сфера свободи, її поведінку не можна передбачити за законами механістичного детермінізму. Т. Кун стверджує, що парадигмальність властива не тільки науці, але й іншим сферам культури, наприклад, освіті. Освітня парадигма – це спосіб діяльності конкретного

педагогічного співтовариства в конкретну епоху. Зміна освітньої парадигми – це і є зміна соціокультурного типу освіти. З'ясовано, що наприкінці ХХ в ХХІ столітті освіта зазнає певні глибокі зміни, що актуалізує появу нової галузі наукового знання – філософії освіти, яка покликана виробити нові освітні методи, нові підходи, нову технологію процесу отримання знання. Виявлено, що це пов'язано з тим, що суспільство під впливом науково-технічної революції набуває інформаційного характеру, що визначає нові тенденції розвитку сучасної освіти та основні завдання філософії освіти - виявлення вихідних культурних цінностей і основоположних світоглядних установок освіти і виховання, відповідних тим вимогам, які об'єктивно висувуються перед особистістю в умовах сучасного суспільства. З'ясовано, що сьогодні такою підставою для вироблення цільових орієнтирів сучасної освіти є антропологічна установка як домінанта культури епохи постмодернізму. Доведено, що питання антропологічних смислів освіти і виховання в соціально-філософському дискурсі українських митців стало одним із способів гуманізації освіти і виховання, укорінення особистісно-орієнтованого навчання; дало можливість по-новому визначити освітні функції як креативні та гуманістичні, що дають змогу готувати молодь до зміни існуючої дійсності і створення кращої, яка більшою мірою втілювала б у собі гуманістичні цінності.

Визначено, що антропологічний вимір освіти й виховання розкриває їхню гуманістичну сутність, що є основними мотивами соціально-антропологічних ідей в українській філософії освіти і виховання в працях В. Винниченка та М. Шлемкевича. Зроблено висновок, що поняття цілісності, комплексний підхід, проблематика соціальної (культурної) антропології є визначальними тенденціями української філософсько-антропологічної думки. Обґрунтовується статус української антропології як комплексної науки про людину.

Ключові слова: соціально-антропологічні ідеї освіти, виховання, особистість, самоцінність людини, морально-етична сутність, комплексний підхід, цілісність, науки про людину, постмодернізм, архітектоніка, В. Винниченко, М. Шлемкевич.

Zagorodnya Alla Anatolyivna Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Chief Researcher of the Department of History and Philosophy of Education, Institute of Pedagogy of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, 52D Sichovykh Striltsiv St., Kyiv, 04053, <https://orcid.org/0000-0003-2418-1670>

THE ISSUE OF ANTHROPOLOGICAL MEANING OF EDUCATION AND EDUCATION IN THE SOCIAL-PHILOSOPHICAL DISCOURSE OF UKRAINIAN ARTISTS: V. VYNNYCHENKO, M. SHLEMKEVYCH

Abstract. The article analyzes the socio-anthropological ideas of education and personality development in the socio-philosophical discourse of Ukrainian artists, in particular V. Vinnichenko and M. Shlemkevych.

The formation of the worldview position of V. Vinnychenko and M. Shlemkevich in general and the socio-philosophical position in particular, which was influenced by philosophical anthropology, "philosophy of life", existentialism, psychoanalysis, the synthesis of which was reflected in an artistic and aesthetic form, is outlined. Attention is focused on a number of philosophical directions, with the help of which Vynnychenko and Shlemkevych managed to holistically approach the analysis of the problems of society and the world.

It was revealed that a new non-linear model of world development is now being established. The main features of this model are: non-linearity, multivariate development paths, unpredictability, stochasticity of development. This paradigm of science is based on synergetics, which studies the laws of development of open, self-organizing systems. Such systems include social systems. Education, in turn, belongs to such social systems.

It has been established that at the current stage of reforming the life of society, high demands are placed on the education system, there is an urgent need not only for thorough professional training of young people, but also for the expansion of worldview, modern professional thinking, high education, and individual awareness of the importance of universal human values. In the process of getting an education, a person becomes familiar with the fact that the principle of priority of universal values is embedded in the strategy and tactics of reforming the education system. The new hierarchy of values, in which the universal is in the first place, is a methodological idea embedded in national laws, concepts, and programs in the field of upbringing and education.

It has been proven that a person is a sphere of freedom, his behavior cannot be predicted according to the laws of mechanistic determinism. T. Kuhn claims that paradigmaticity is characteristic not only of science, but also of other spheres of culture, for example, education. An educational paradigm is a method of activity of a specific pedagogical community in a specific era. A change in the educational paradigm is a change in the socio-cultural type of education. It has been found that at the end of the 20th and 21st centuries, education undergoes certain deep changes, which actualizes the emergence of a new field of scientific knowledge - the philosophy of education, which is designed to develop new educational methods, new approaches, and new technology of the process of obtaining knowledge.

It was revealed that this is due to the fact that society, under the influence of the scientific and technological revolution, acquires an informational character, which determines new trends in the development of modern education and the main tasks of the philosophy of education - the identification of the original cultural values and fundamental worldviews of education and upbringing, corresponding to those requirements, which are objectively presented to the individual in the conditions of modern society. It has been found that today such a basis for the development of target orientations of modern education is the anthropological attitude as the dominant culture of the era of postmodernism. It has been proven that the issue of

anthropological meanings of education and upbringing in the socio-philosophical discourse of Ukrainian artists has become one of the ways of humanizing education and upbringing, rooting personal-oriented learning; made it possible to define educational functions in a new way as creative and humanistic, which make it possible to prepare young people to change the existing reality and create a better one, which would embody humanistic values to a greater extent.

It was determined that the anthropological dimension of education and upbringing reveals their humanistic essence, which are the main motives of socio-anthropological ideas in the Ukrainian philosophy of education and upbringing in the works of V. Vinnichenko and M. Shlemkevych. It was concluded that the concept of integrity, a comprehensive approach, and the problems of social (cultural) anthropology are the defining trends of Ukrainian philosophical and anthropological thought. The status of Ukrainian anthropology as a comprehensive human science is substantiated.

Keywords: socio-anthropological ideas of education, upbringing, personality, human self-worth, moral and ethical essence, complex approach, integrity, human sciences, postmodernism, architectonics, V. Vynnychenko, M. Shlemkevich.

Постановка проблеми. На сучасному етапі реформування життя суспільства висунуто високі вимоги до системи освіти, існує нагальна потреба не тільки в ретельній фаховій підготовці молоді, але й у розширенні світогляду, сучасного професійного мислення, високої освіченості, індивідуального усвідомлення значення загальнолюдських цінностей. У процесі отримання освіти особистість знайомиться з тим, що принцип пріоритету загальнолюдських цінностей закладено в стратегію і тактику реформування системи освіти. Нова ієрархія цінностей, у якій загальнолюдське стоїть на першому місці, – методологічна ідея, закладена в національні закони, концепції, програми у сфері виховання й освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Людина – це сфера свободи, її поведінку не можна передбачити за законами механістичного детермінізму. Т. Кун стверджує, що парадигмальність властива не тільки науці, але й іншим сферам культури, наприклад, освіті. Освітня парадигма – це спосіб діяльності конкретного педагогічного співтовариства в конкретну епоху. Зміна освітньої парадигми – це і є зміна соціокультурного типу освіти. Наприкінці ХХ-початку ХХІ століть освіта зазнає певні глибокі зміни, що актуалізує появу нової галузі наукового знання – філософії освіти, яка покликана виробити нові освітні методи, нові підходи, нову технологію процесу отримання знання. Це пов'язано з тим, що суспільство під впливом науково-технічної революції набуває інформаційного характеру, що визначає нові тенденції розвитку сучасної освіти та основні завдання філософії освіти - виявлення вихідних культурних цінностей і основоположних світоглядних установок освіти і виховання, відповідних тим вимогам, які об'єктивно висувуються перед

особистістю в умовах сучасного суспільства. І сьогодні такою підставою для вироблення цільових орієнтирів сучасної освіти є антропологічна установка як домінанта культури епохи постмодернізму. Питання антропологічних смислів освіти і виховання в соціально - філософському дискурсі українських митців стало одним із способів гуманізації освіти і виховання, укорінення особистісно-орієнтованого навчання; дало можливість по-новому визначити освітні функції як креативні та гуманістичні, що дають змогу готувати молодь до зміни існуючої дійсності і створення кращої, яка більшою мірою втілювала б у собі гуманістичні цінності.

Метою статті є висвітлення результатів антропологічних смислів освіти і виховання в соціально- філософському дискурсі українських митців В. Винниченка та М. Шлемкевича.

Виклад основного матеріалу. Антропологічний вимір освіти й виховання розкриває їхню гуманістичну сутність, що є основними мотивами соціально-антропологічних ідей в українській філософії освіти і виховання в працях В. Винниченка та М. Шлемкевича. Зазначимо, що на сучасному етапі, поняття цілісності, комплексний підхід, проблематика соціальної (культурної) антропології є визначальними тенденціями української філософсько-антропологічної думки. Цим, в свою чергу, обґрунтовується статус української антропології як комплексної науки про людину.

Людиновимірність освітньо-педагогічної діяльності є важливою передумовою стійкого розвитку суспільства, сприяє його здатності до самооновлення [4]. Укоріненість освіти й виховання у людському бутті, модусом якого є буття дитини, дає підстави розглядати принцип дитино-центризму як такий, що має визначати ефективність різних педагогічних систем, задавати напрям реформування освіти.

На формування світоглядної позиції В. Винниченка загалом та соціально-філософської позиції зокрема вплинули філософська антропологія, «філософія життя», екзистенціалізм, психоаналіз, синтез яких знайшов своє відображення у художньо-естетичній формі. Завдяки низці філософських напрямів, Винниченко зумів цілісно підійти до аналізу проблем суспільства та світу. Спостерігаючи нівелювання тодішньої людини, її небажання долати життєві перешкоди, Винниченко сподівався, що в майбутньому люди зможуть протистояти тягарам злої долі, ставши на шлях докорінних перетворень суспільства, моральних норм, самих себе. Загальний песимізм мислення Винниченка простежується у його антиутопічних позиціях. Розум художника настільки всеосяжно відбивав світ довкола себе, припускаючи для людини не тільки «світле», а й «темне» майбутнє [3].

Мотиви «філософії життя», філософської антропології, які спостерігаються у творчості Винниченка, сприяли тому, що він у центр своїх міркувань поставив людину, її життя у світі, прагнення до вдосконалення, бажання зрозуміти зміст свого існування, виявлення шляхів, що ведуть до щастя.

Пропагуючи для всього суспільства правила конкордистської моралі, принцип «чесності із собою», мислитель щиро вірив, що вони можуть сприяти гармонізації людини та світу, помножуючи любов і добро. У світоглядній позиції Винниченка простежується разом із невдоволенням тогочасним станом суспільства невимовна тривога за майбутнє. Винниченко, як вдумливий та оригінальний мислитель, звернув увагу на масштабне за своєю значимістю явище тодішньої Європи – декаданс, з наслідками якого він боровся до кінця свого життя. Його філософська позиція – це формування людини нового типу – не людини - будівельника нового суспільства. Віра в позитивний сенс життя змушує людину замислюватися над цим питанням час від часу і робити все необхідне для того, щоб її досягнути [2, С.100]. Саме ця віра є причиною невдоволення людини сьогоднішнім, і тому, на наш погляд, усі її дії будуть спрямовані у майбутнє.

Винниченкове розуміння людини збігається з визначенням, яке отримало в парадигмі філософської антропології провідне значення. Йдеться передусім про зміст, що визначається через ідею цілого; значущі «навіть слова для висловлювання цієї ідеї що людська сутність є радикально обумовлена серйозністю, такою, яку вагу ці слова і ця ідея мають для неї» [1, С. 399]. Антропология В. Винниченка відкидає антропоцентризм, який, на думку вченого, заперечує вислідам науки та шкодить боротьбі з дискордизмом («кривовага сил»). Проте необхідне «прагнення, спрямування на погодження себе й усього людства з рідним йому середовищем, з Усесвітом» [2, С.100]

Таким чином В. Винниченко доводить, що коли кожна людина і всі люди разом матимуть духовне й фізичне здоров'я, «існування, заповнене доцільною діяльністю» – рівновагу та погодженість сил, – тоді «людство зможе віднайти той загублений рай, про який воно, у найкращих представниках своїх, не перестає мріяти» – «цілковите, всебічне погодження людства із законами Всесвіту і земної природи» [2, С. 339]

На сторінках його творів представлені герої зі складним внутрішнім світом, які прагнуть зрозуміти сенс буття, розмірковують над проблемами життя та смерті, добра та зла, справедливості та несправедливості. Зображуючи сильні та слабкі сторони людини, Винниченко яскраво продемонстрував, що ключ до самовдосконалення він має шукати у безпосередньому соціальному оточенні, особливостях соціальної структури сучасного суспільства.

Так, соціальна антропология націлена на розкриття свого бачення зв'язку внутрішнього духовного світу людини з його зовнішнім світом об'єктивних соціальних відносин, інституцій, процесів. Зазначимо, що соціальна антропология постала як науковий напрямок, що претендує на формування нової пояснювальної моделі сучасних соціокультурних процесів у кардинально змінених реаліях пов'язаних із структурно-соціальними змінами глобального порядку. Соціальна антропология розвивається, як правило, у руслі соціологічного знання, представленого цілим спектром навчальних дисциплін у

системі соціальної освіти загалом. Її акцентуація на дослідження людини проявляється у конкретних її характеристиках, що визначаються шляхом генетичної та соціокультурної обумовленості (біологічні особливості, культурне середовище та ін.), а також виявленні резервних можливостей людини, здатних змінити небажану траєкторію індивідуального (групового, національного) розвитку шляхом саморозвитку та самореалізації [5]

Винниченко доходить висновку, що утвердити конкордизм можна лише примусово, наприклад, спеціальним лікуванням. «Лікування – рушійна сила конкордизму», - твердить він [6].

Важливий науковий внесок в розвиток концепції людини на засадах соціально-антропологічного коду української філософії освіти, який зробив М. Шлемкевич, ставив за важливе завдання оволодіння людиною народною культурою і народно-педагогічним досвідом. В основі його ідей була закладена тенденція розвитку української галицької педагогіки ХХ ст., сутність якої полягала в збереженні і розвитку етнокультурної самобутності українців в умовах колонізації земель України та обґрунтування потреб українців у національному відродженні. Означене, на його думку, уможлиблюється через глибинне засвоєння людиною духовно-культурної спадщини її народу, що в подальшому має значний вплив на розвиток освіти і виховання. В науковому доробку науковця, «Загублена українська людина» (1992 р.) зосереджено увагу на світоглядному типі особистості «шевченківська людина», де в якості лозунга в такої людини виступають слова Т. Шевченка «Борітеся – поборете!».

Її головною зброєю є незламна незалежна думка та сила духу. Як зазначав, М. Шлемкевич, така людина здатна випереджувати час, адже знаходиться в постійному русі, і прагне не тільки до самовдосконалення, але й намагається чинити вплив на розбудову нового суспільства. Виділена М. Шлемкевичем типологія світогляду особистості української людини в історико-культурному контексті, далеко виходить за межі тих систем, які були йому сучасними, адже вони актуальні і в умовах сьогодення.

В основу концепції людини за М. Шлемкевичем закладено ідеї розбудови Української держави на засадах гуманно-демократичного устрою, де чинне місце посідає національний характер життя людини, її орієнтири, цінності, відповідальність за долю нації, рішучість, дієвість, тощо.

Пріоритизувати свою духовну орієнтацію, ставлячи на перше місце цінності, що складають основу моральних чеснот і законів доброзичливості. І співчуття, повернення до духовних коренів народу на гуманітарних засадах, виведення порядних людей у центр уваги, як сказав М. Шлемкевич. Адже духовне вдосконалення людини відображається на її стосунках з оточуючими, розумінні, повазі та любові до інших, ставленні до родини, країни, суспільства.

Методологічна основа формування українського світогляду, у М. Шлемкевича, дозволяє визначити пріоритетність ставлення до людини, її природи, розуміння співіснування зі світом, іншими людьми та Богом, а також

визначальні фактори для успішного розвитку молоді. Християнські цінності пов'язані з усвідомленням важливості ідеалів, які пропонує нам християнство. Чинниками успішної підготовки педагогів є увага до гуманізації людської свідомості, формування національної самосвідомості, етнопедагогічні аспекти цього формування, праця, духовна підготовка, які забезпечують досвідну орієнтацію особистості в ціннісному плані. Ступінь впливу цих факторів на морально-етичний вибір людини залежить від глибини її віри в певні ідеали.

За відсутності системного підходу до організації розвитку духовної сили молодих українців необхідна насамперед певна теоретико-методологічна база для формування цілісного світогляду людини та забезпечення того, щоб моральна орієнтація визначала спосіб організації діяльності соціальних груп. Щоб знайти орієнтири для формування свого світогляду, М. Шлемкевич наполягає: *«Людина, яка дискутує, повинна мати свої переконання»* [7]. Крім того, наголос на духовних цінностях супроводжується глибокою інтеграцією моральних почуттів людини в життя нації в духовних рамках, забезпечуючи орієнтацію особистого досвіду та потреб, а також прийняття відповідного життєвого вибору.

Зауважимо, що виховні чинники розглядаються як чинники зовнішнього середовища, з яким взаємодіє людина, а фактори розвитку духовної сили української молоді – як «носії ціннісних орієнтирів особистості, інструменти її творчої діяльності».

Ще одним важливим чинником формування цілісного світогляду української молоді є праця, яка є способом змінювати світ і служити сусіднім державам. М. Шлемкевич також передбачає пошуки шляхів досягнення відповідальності за долю нації, рішучості, дієвості, автентичності, працьовитості (переважно завдяки здатності мислити й організовувати своє життя), помітної зміни суспільної свідомості, яка може простежуватися до якостей «нової» людини, і розглядається як твір, тісно пов'язаний з українською боротьбою: *«група порядних людей, перетворених у суспільство вищим порядком, вищим порядком, що втілює моральні ідеали»*. [8].

На думку М. Шлемкевича, свобода вибору є важливим фактором становлення особистості та розвитку духовної сили української молоді, необхідної для задоволення духовних потреб і збереження особистої гідності. *«Існує багато можливостей, перш ніж зробити вибір, перш ніж прийняти рішення, – наголошує він, – і їх зважують, досліджують у своєму розумі, підходять до них із підозрою»*. Якщо це миттєво впевнено, тоді немає потреби думати, вибирати, вирішувати. Свобода волі людини – це перевірена, піддана сумніву свобода вибору» [9]. Дослідник вважав, що процес виховання духовної сили української молоді потребує обережності й терпіння. Мислення і вільна особистість допомагає людям усвідомити, що від неї залежить багато речей, і тільки тверда віра може допомогти протистояти спокусі.

Висновки. Отже, наукові дослідження доводять, що модернізація освіти неможлива без визнання правил, які визначають результат акту навчання: розвиток кожної особистості передбачає повторення процесу її еволюції як виду та створення власної особистої історії, який на його соціалізацію впливає. Людина, онтогенез якої залежить від комплексу механізмів (космічних явищ, сонячної активності, закономірностей еволюції тощо), що впливають на розвиток усього живого. Оскільки суспільно-духовне буття залежить від конкретного виду людини (діяльності, інтелекту, духовності, комунікабельності тощо), то для оптимального розвитку особистості педагогіка повинна дати їй можливість залишатися фізично, соціально та духовно активною. Ідея цілісної людини є вихідною для розв'язання цілої низки питань соціально-антропологічного змісту. В умовах гуманізації українського суспільства формування світогляду підростаючого покоління також базується на визначені чіткої стратегічної політики. З точки зору педагогіки питання морального перетворення людини і глибокого внутрішнього процесу перетворення, що відбувається в людині, є цінним через усвідомлену ціннісну орієнтацію та вибір відповідних мотиваційних пріоритетів.

Отже, соціальний антропологічний аспект широко розробляється в дискурсі В. Винниченка та М. Шлемкевича про філософію виховання і освіти. Вчені розробили методи висвітлення проблем духовного світу людини, тобто її особистісного самоствердження у світі. На основі духовних надбань українського народу розвивалася українська національна філософська думка дослідників, що ґрунтувалася на засадах гуманізму.

Тому подальші звернення до питання антропологічних смислів освіти і виховання в соціально - філософському дискурсі українських митців є перспективними в плані подальшої дослідницької проблематики.

Література:

1. Аверинцев С. К дефиниции человека // Человек. История. Весть / Сост. К.Б. Сигов. Київ: Дух і літера, 2006. 400 с.
2. Винниченко Володимир. Конкордизм. Система будування щастя: Етико-філософський трактат / Передм. Т. І. Гундорової. Київ: Укр. письменник, 2011. 335 с.
3. «Єдина Федеративна Конкордистська Республіки Землі». Винниченко Володимир. Конкордизм. Система будування щастя: Етико-філософський трактат / Передм. Т. І. Гундорової. Київ: Укр. письменник, 2011. 335 с.
4. Загородня А.А. Генеза соціально-антропологічних ідей в українській філософії освіти і виховання (друга половина XIX століття). The 6th International scientific and practical conference «Eurasian scientific discussions», (July 3-5, 2022). Barca Academy Publishing, Barcelona, Spain. 2022. P. 151-152. Режим доступу: <https://sci-conf.com.ua/vi-mezhdunarodnaya-nauchno-prakticheskaya-konferentsiya-eurasian-scientific-discussions-3-5-iyulya-2022-godabarselona-ispaniya-arhiv/>
5. Загородня А.А. Соціально-антропологічні виміри у філософських рефлексіях освіти і виховання другої половини XIX століття. The 13th International scientific and practical conference «Modern directions of scientific research development», (June 15-17, 2022). BoScience Publisher, Chicago, USA. 2022. P. 489-491. Режим доступу: <https://sci-conf.com.ua/xiiiimezhdu-narodnaya-nauchno-prakticheskaya-konferentsiya-modern-directions-of-scientific-research-development-15-17-iyunya-2022-goda-chikago-ssha-arhiv/>

6. Володимир Винниченко. Конкордизм. 2-а редакція ост. редакція, архів Володимира Винниченка, од. 60а, с. 250.

7. Берко П., Дзера М. Світоглядні позиції Миколи Шлемкевича крізь призму антропологічної установки. Науковий вісник Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій імені С. З. Гжицького. Серія : Економічні науки. 2016. Т. 18, № 2. С. 238–245.

8. Артюх В. Про деякі історіософські ідеї в філософській публіцистиці Миколи Шлемкевича: спроба екзистенціальної інтерпретації. Філологічні трактати. 2009. Том 1. № 3-4. С. 5–14.

9. Шлемкевич М. Дискусія і про дискусію. Листи до Приятелів. Нью-Йорк – Торонто: Ключі, ч. 3–4 (97–98), р. IX. 1961, березень – квітень. С. 53–56.

References:

1. Averyntsev S. (2006). K defynytsyy cheloveka [Towards the definition of man]. *Chelovek. Ystoryia. Vest - Man. History. News*. Sost. K.B. Syhov. Kyiv: Dukh i litera. 400. [in Russian].

2. Vynnychenko Volodymyr. (2011). Konkordyzm [Concordism]. *Systema buduvannia shchastia: Etyko-filosofskiyi traktat - The system of building happiness: Ethical and philosophical treatise*. Kyiv: Ukr. Pysmennyk. 335. [In Ukrainian].

3. «Yedyna Federatyvna Konkordystska Respubliky Zemli» ["The United Federative Concordist Republic of the Earth"]. Vynnychenko Volodymyr. (2011). Konkordyzm [Concordism]. *Systema buduvannia shchastia: Etyko-filosofskiyi traktat - The system of building happiness: Ethical and philosophical treatise*. Kyiv: Ukr. Pysmennyk. 335. [In Ukrainian].

4. Zahorodnia A.A. (2022). Geneza sotsialno-antropolohichnykh idei v ukrainskii filosofii osvity i vykhovannia (druha polovyna XIX stolittia) [The genesis of socio-anthropological ideas in the Ukrainian philosophy of education and upbringing (second half of the 19th century)]. *The 6th International scientific and practical conference «Eurasian scientific discussions», (July 3-5, 2022)*. Barca Academy Publishing, Barcelona, Spain. 151-152. Retrieved from <https://sci-conf.com.ua/vi-mezhdunarodnayanauchno-prakticheskaya-konferentsiya-eurasian-scientific-discussions-3-5-iyulya-2022-godabarselona-ispaniya-arhiv/> [In Ukrainian].

5. Zahorodnia A.A. (2022). Sotsialno-antropolohichni vymiry u filosofskykh refleksiakh osvity i vykhovannia druhoi polovyny XIX stolittia [Socio-anthropological dimensions in philosophical reflections on education and upbringing of the second half of the 19th century]. *The 13th International scientific and practical conference «Modern directions of scientific research development», (June 15-17, 2022)*. BoScience Publisher, Chicago, USA. 489-491. Retrieved from <https://sci-conf.com.ua/xiiimezhdunarodnaya-nauchno-prakticheskaya-konferentsiya-modern-directions-of-scientificresearch-development-15-17-iyunya-2022-goda-chikago-ssha-arhiv/> [In Ukrainian].

6. Vynnychenko Volodymyr. Konkordyzm [Concordism]. 2-a redaktsiia ost. redaktsiia, arkhiv Volodymyra Vynnychenka - 2nd edition of the ost. editorial office, archive of Volodymyr Vinnichenko. 60a. 250. [In Ukrainian].

7. Berko P., Dзера M. (2016). Svitohliadni pozytsii Mykoly Shlemkevycha kriz pryзму antropolohichnoi ustanovky. [Worldview positions of Mykola Shlemkevych through the prism of anthropological attitude]. [In Ukrainian]. *Naukovyi visnyk Lvivskoho natsionalnoho universytetu veterynarnoi medytsyny ta biotekhnologii imeni S. Z. Gzhitskoho - Scientific bulletin of S. Z. Gzhitsky Lviv National University of Veterinary Medicine and Biotechnology*. 18. 2. 238–245. [In Ukrainian].

8. Artiukh V. (2009). Pro deiaki istoriosofski idei v filosofskii publitsystytsi Mykoly Shlemkevycha: sprobа ekzystentsialnoi interpretatsii [About some historiosophical ideas in Mykola Shlemkevych's philosophical journalism: an attempt at existential interpretation]. *Filolohichni traktaty - Philological treatises*. 1. 3-4. 5–14. [In Ukrainian].

9. Shlemkevych M. (1961). Dyskusii i pro dyskusiiu [Discussion and about the discussion]. *Lysty do Priyateliv - Letters to Friends*. 3–4 (97–98). IX. 53-56. [In Ukrainian].